

Beschermingsplan grauwe kiekendief 2000-2004

**landbouw, natuurbeheer
en visserij**

Wageningen, november 2000

Rapport Directie Natuurbeheer nr. 51
Wageningen, 2001

Teksten mogen worden overgenomen mits met bronvermelding.

Dit rapport is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Expertisecentrum LNV, onderdeel Natuubeheer onder vermelding van code 'R-51' en het aantal exemplaren. De kosten per exemplaar bedragen f 15,00. Een acceptgirokaart wordt bijgevoegd.

Auteurs: P. Aukes, P. Beuving, H. Heemsbergen,
L.J. Draaijer en J.B.M. Thissen

Foto's omslag: Hans Hut, ten Boer

Opmaak en drukwerk: JB&A Grafische Communicatie, Delft

Digitale versie (*.pdf): www.grauwekiekendief.nl

Productie: Expertisecentrum LNV
Bezoekadres: Marijkeweg 24, Wageningen
Postadres: Postbus 30, 6700 AA Wageningen
Telefoon: 0317-474 801
Fax: 0317-427 561

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
2 Soortbeschrijving	9
2.1 Herkenning	9
2.2 Ontwikkeling in verspreiding en aantal	9
2.3 Leefwijze en leefgebied	10
3 Beleidsaspecten	17
4 Doelstelling en strategie	19
5 Knelpunten	21
6 Maatregelen	23
7 Actieplan	27
7.1 Acties	27
7.2 Actiepunten en financieel overzicht	28
Samenvatting	29
Summary	30
Literatuur	31

Voorwoord

De grauwe kiekendief is met de das en de hamster nog een diersoort van het boerenland, die zich niet meer zonder gerichte hulp van de mens kan handhaven. Dat ligt niet aan deze soorten zelf, maar aan de veranderde, geïntensiveerde landbouw. Het betekent dat de grauwe kiekendief afhankelijk is geworden van bescherming. Dus ook wanneer het beschermingsplan succesvol is verlopen, dienen de beschermingsactiviteiten te worden voortgezet. Voor het behoud van deze soort ga ik er van uit, dat door de uitvoering van het plan een minimum populatie zal worden bereikt van 60 paar grauwe kiekendieven in Nederland, als onderdeel van de noordwest-Europese populatie.

Tot nu toe hebben enkele enthousiaste en volhardende vogelliefhebbers van de Vereniging Avifauna Groningen de bescherming van de grauwe kiekendief voor hun rekening genomen. Ze zijn daarbij geholpen door akkerbouwers en medewerkers van de Drogerij BV Oldambt. Ik ben ze daarvoor zeer erkentelijk. Voor een structurele bescherming van deze soort op langere termijn is echter de hulp van het rijk en de provincies Groningen en Flevoland nodig. Die hulp komt nu met de start van het beschermingsplan grauwe kiekendief. De Europese Vogelrichtlijn en internationale verdragen bieden de grauwe kiekendief bescherming. Dit plan vloeit dan ook voort uit deze internationale verplichtingen.

De bescherming die bedreigde soorten in akkers nodig hebben, zal in de toekomst worden geregeld in een leefgebiedgericht soortbeschermingsplan Akkers. Tot die tijd moeten we het met de afzonderlijke beschermingsplannen doen. Ik hoop dat u samen met mij de uitvoering van het nu voorliggende plan tot een succes wilt maken.

DE STAATSSECRETARIS VAN LANDBOUW, NATUURBEHEER
EN VISSERIJ,

G.H. Faber

1 Inleiding

Roofvogels spreken sterk tot onze verbeelding. Het zijn de "ridders" van het luchtruim. Dit geldt in hoge mate voor de grauwe kiekendief, een verassend sierlijke jager in grootschalige akkerbouwgebieden.

De grauwe kiekendief *Circus pygargus* staat in het *Meerjarenprogramma Uitvoering Soortenbeleid 2000-2004* genoemd als één van de prioritaire Rode-Lijst soorten waarvoor in de planperiode gericht maatregelen genomen moeten worden. Het Ministerie van LNV is het met de provincies Groningen en Flevoland eens dat het nu tijd is om dat ook verder aan te pakken en te stimuleren.

De Nederlandse populatie is klein en kwetsbaar en kan zonder extra maatregelen zeer waarschijnlijk niet overleven. De voedselsituatie lijkt in ons land niet onverdeeld gunstig maar kan door gerichte maatregelen verbeterd worden.

Van 1990 tot 1997 hebben alleen vrijwilligers nesten beschermd, in nauwe samenwerking met grondgebruikers en de Drogerij BV Oldambt en met steun van de provincie Groningen. Na 1997 kon met steun van de provincies Groningen en Flevoland een deel van het werk betaald uitgevoerd worden. Het is zaak om te zorgen dat zoveel mogelijk jongen vliegvlug worden. Nestbescherming in akkerland is een voorwaarde om broedsucces te garanderen.

Bescherming van de grauwe kiekendief dient op internationaal niveau afgestemd te worden. Hierbij is het van groot belang dat internationaal informatie uitgewisseld wordt.

De maatregelen zullen worden uitgevoerd in de periode 2000-2004 en daarna vrijwel zeker een vervolg krijgen in het leefgebiedgerichte soortbeschermingsplan Akkers. Met het oog daarop zal in 2003 een evaluatie van het beschermingsplan grauwe kiekendief plaatsvinden.

7

Volwassen mannetje
grauwe kiekendief met
gevangen muis
(Foto Hans Hut, Ten Boer)

2 Soortbeschrijving

Uitgebreide informatie over de grauwe kiekendief is te vinden in de monografie van Clarke (1996).

2.1 Herkenning

De grauwe kiekendief is een kleine en lichte kiekendief, met een slanke bouw en smalle, spitse vleugels. De staart is aanzienlijk langer dan de vleugelbreedte. Het mannetje heeft zwarte vleugelpunten en lijkt daarmee op het mannetje van de blauwe kiekendief. Karakteristiek voor het mannetje van de grauwe kiekendief zijn de zwarte strepen over de armvleugel, zowel op de onder- als bovenzijde. Bovendien is het grijs van de grauwe kiekendief op de bovenzijde gewoonlijk tweekleurig, terwijl de andere grijze kiekendieven egaal gekleurd zijn. Op de onderzijde zijn kop en borst grijs, de buik witachtig met verspreide roodbruine langsstrepen en de ondervleugeldekveren wit met duidelijke donkere tekening. Het volwassen vrouwtje lijkt op de andere kiekendiefvrouwtjes en is moeilijk te determineren. De onderzijde heeft lichtgeelbruin als grondkleur, de bovenzijde is donkerbruin met iets lichtere middelste dekveren. Het lichaam van het volwassen vrouwtje vertoont donkere lengtestrepen.

9

*Vrouwtje grauwe kiekendief
boven gemarkeerd nest
(Foto Hans Hut, Ten Boer)*

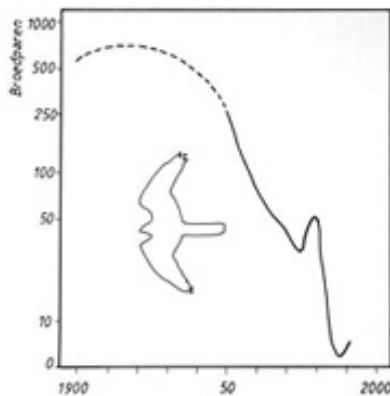
2.2 Ontwikkeling in verspreiding en aantal

De grauwe kiekendief is een broedvogel van Europa en de laaggelegen steppezone van Zuidwest-Azië. De zwaartepunten van de populatie in Europa liggen in Spanje en Frankrijk in het zuiden en in Polen, Wit-Rusland en Rusland in het midden en oosten. In geheel Europa is de soort kenmerkend voor uitgestrekte graangebieden die een typisch vervangend broedterrein zijn. De soort hoort van oorsprong thuis in steppen en andere gebieden met lage en open begroeiing, zoals

duinen, heide en venen. De Nederlandse broedvogels maken waarschijnlijk deel uit van een populatie die in Zuid-Denemarken begint en via Duitsland (Sleeswijk-Holstein, Nedersaksen en Westfalen) tot in Nederland doorloopt (Koks & Visser, 2000a). Deze populatie bevindt zich aan de noordwestelijke rand van het areaal. De noordrand van het areaal wordt mogelijk deels direct bepaald door de voorjaarstemperatuur (Schipper 1978). Een enkele uitzondering daargelaten, neemt de grauwe kiekendief in praktisch alle landen af (Tucker & Heath, 1994).

In het begin van de twintigste eeuw waren er in Nederland naar schatting minimaal 500 broedparen. Ze broedden in de duinen van de Waddeneilanden en de Hollandse kust, in laagveenmoeras, in heide en hoogvenen, in graanakkers en tijdens de heide-ontginningen in jonge bosaanplant op de zandgronden.

10

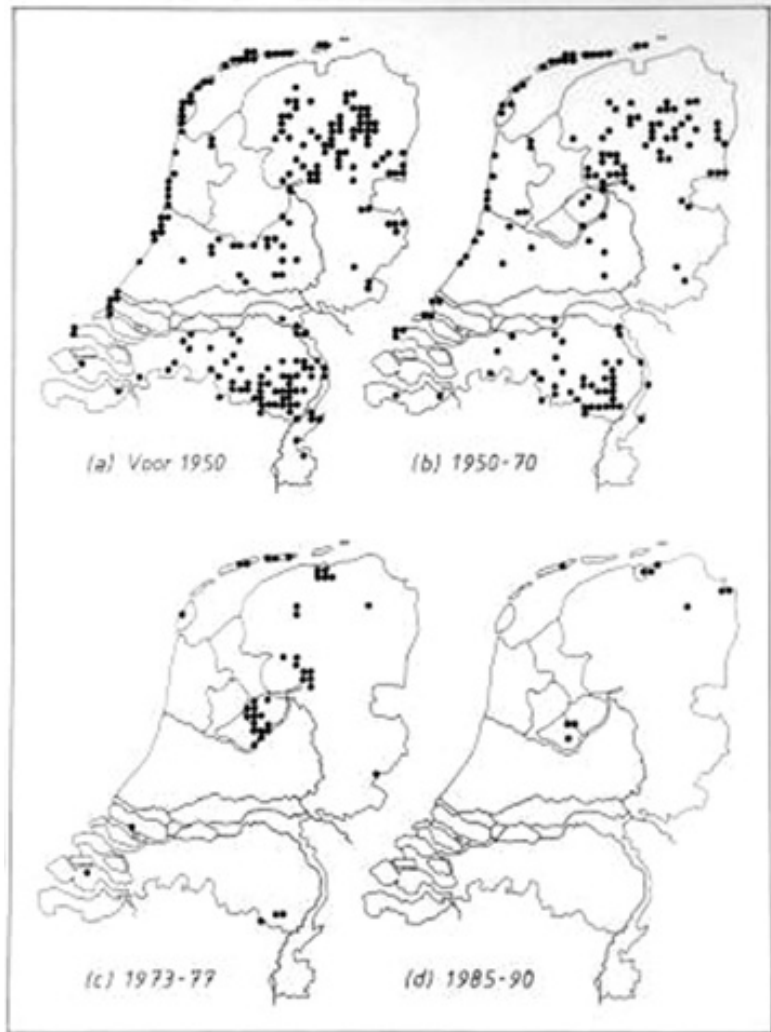

Figuur 1. De schematische populatieontwikkeling van de grauwe kiekendief in Nederland in de twintigste eeuw
(Bron: Zijlstra & Hustings, 1992)

Grootschalige zeer open natuurgebieden, zoals venen, heideterreinen en de duinen in vroeger tijden, met een groot voedselaanbod, onder andere reptielen, zijn echter grotendeels verdwenen.

In de loop van de vorige eeuw vond een steeds verdergaande schaalvergroting van de landbouw plaats. Dit ging gepaard met ontwatering en intensivering van het grondgebruik. Perceelvormen veranderden, sloten, ruigten en overhoeken verdwenen, de openheid van het landschap nam af in oorspronkelijk open gebieden en juist toe in eerst besloten gebieden. De inzet van kunstmest en bestrijdingsmiddelen nam toe, evenals de veebezetting, er werd eerder gemaaid en de teelt van granen nam af. De algemene tendens was er een van sterke agrarische intensivering en landschappelijke nivellering. Dit alles heeft er zeer waarschijnlijk toe geleid dat de grauwe kiekendief in de jaren tachtig nagenoeg uit ons land verdwenen was (Figuur 1 en 2).

Begin jaren negentig werd in Groningen circa 10.000 ha akkerbouwgrond uit de productie genomen en braakgelegd. Dit was ongeveer

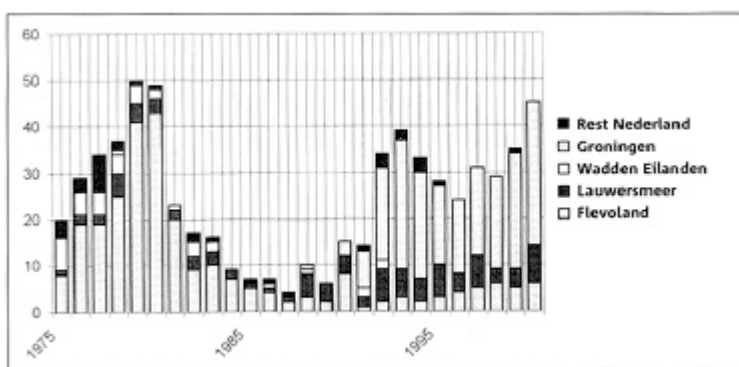
Figuur 2. Verspreiding van de grauwe kiekendief in Nederland als broedvogel tot 1990 (Bron: Zijlstra & Hustings, 1992).

20% van de oppervlakte van het betreffende gebied. Deze grootschalige, meerjarige braaklegging van graanpercelen in noord Nederland heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de vestiging van de soort in dit gebied (Koks et al., 1992). De meerjarige braakgelegde akkers werden meestal ingezaaid met gras. Ze vormden door een groot aanbod van (veld)muizen een goede voedselbron voor de grauwe kiekendief en andere roofvogels (Koks & van Scharenburg, 1997). Grauwe kiekendieven nestelen echter niet of nauwelijks in braakgelegde akkers. De met gras ingezaaide braakpercelen bieden te weinig dekking voor nestbouw wanneer de vogel terugkeert uit de Afrikaanse

overwinteringsgebieden. Hoewel de meerjarige braaklegging vrijwel geheel vervangen is door eenjarige braak, neemt het aantal broedparen van de grauwe kiekendief de laatste jaren niet af. Dit is te danken aan de vele inspanningen om nesten te beschermen in de akkerbouwgewassen en aan goede veldmuizenjaren. Eenjarige braak is minder goed voor muizen dan meerjarige braak (Koks & van Scharenburg, 1997). Natuurbraak levert nog minder muizen op dan de normale eenjarige grasbraak (Wansink, 1996).

Momenteel komt de grauwe kiekendief in Nederland voor met maximaal enkele tientallen (tot ruim 40) broedparen, waarvan tweerde in het Oldambt in Groningen wordt aangetroffen (zie figuur 3).

12

Figuur 3. Het aantalsverloop van de grauwe kiekendief in Nederland in de periode 1975-2000. Bron: SOVON Vogelonderzoek Nederland.

2.3 Leefwijze en leefgebied

Grauwe kiekendieven zijn zomergasten. Vanuit hun overwinteringsgebied in Afrika komen ze vanaf eind april in Nederland om te broeden. Gemiddeld legt de grauwe kiekendief vier eieren; deze worden ongeveer 30 dagen bebroed door het vrouwtje. Het mannetje voorziet het vrouwtje in deze periode van voedsel. De jongen, door beide ouders gevoerd, vliegen uit na 25 tot 30 dagen, in de periode van begin juli tot half augustus.

De grauwe kiekendief is een vogel van open landschappen met tenminste lokaal rijke voedselbronnen in de vorm van muizen, vogels of reptielen (Schipper, 1973). Waar over grote oppervlakten open landschap veel voedsel beschikbaar is, zoals in enkele delen van Frankrijk en Polen, kan de grauwe kiekendief in hoge aantallen broeden (Krogulec & Leroux 1994). In het begin van de vorige eeuw was de grauwe kiekendief een van de talrijkste roofvogels van Nederland (Zijstra &

Hustings, 1992). In de jaren zeventig broedden hoge aantallen bruine, blauwe en grauwe kiekendieven in Zuidelijk Flevoland (Zijlstra, 1992). De akkers van het staatslandbouwbedrijf van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders werden niet erg intensief gebruikt en er waren daar veel muizen en vogels.

In ons land broeden grauwe kiekendieven op dit moment vooral in het Oost-Groningse landbouwgebied van Oldambt en Veenkoloniën, en voorts in het Lauwersmeergebied en in Flevoland (zie figuur 4).

Opmerkelijk is dat de broedgebieden in Groningen en Flevoland in zogenaamde 'witte gebieden' liggen: het zijn geen natuureservaten of beschermde terreinen en ook geen onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS).

In Groningen en in Flevoland wordt voornamelijk gebroed in akkerland met luzerne, zomer- en wintergraan, koolzaad en graszaad. Met name luzerne en wintergranen zijn geliefde broedplaatsen.

Nest met vier jonge grauwe kiekendieven in luzerne
(Foto Hans Hut, Ten Boer)

Luzerne *Medicago sativa*, is een vlinderbloemig gewas dat voornamelijk gebruikt wordt als veevoeder: ingekuuld of gedroogd verwerkt in krachtvoerkorrels en in mindere mate ook als hooi. De verwerking en afzet is vrijwel geheel in handen van drogerijen.

De grauwe kiekendieven bouwen hun nest graag in luzerne, omdat dit in het voorjaar hoger staat dan graan. Een groot probleem voor de kiekendieven is dat luzerne een aantal malen per jaar wordt gemaaid. Hierdoor is juist in deze akkers nestbescherming noodzakelijk. Luzerne is een meerjarig gewas; het kan drie jaar lang geoogst worden. De bodem wordt dus weinig bewerkt. In luzerne worden vrijwel geen bestrijdingsmiddelen toegepast. Het is een relatief extensieve teelt. In luzerne-akkers zitten veel veldmuizen en broeden relatief veel veldleeuweriken: twee favoriete prooien van de grauwe kiekendief.

Als bijzonderheid moet worden opgemerkt dat in Flevoland ook regelmatig enkele paren nestelen in jonge bospercelen. Dit broedbiotoop is echter maar tijdelijk geschikt; naar verloop van tijd worden de bossen te dicht. Grootschalige bosaanplant zoals in het verleden in Flevoland plaatsvond is voorbij, waardoor dit type biotoop van de grauwe kiekendief hier afneemt.

In het Lauwersmeergebied broedt de soort in terreinen met riet en ruigte, ontstaan na de afsluiting van de Lauwerszee. Bosopslag wordt hier beteugeld door begrazing. Echter natuurterreinen waar intensief begraasd wordt, zijn minder of zelfs niet geschikt voor de grauwe kiekendief, doordat waarschijnlijk verstoring optreedt en door de openheid predatie door vossen toeneemt.

Het nest ligt op de grond. De strategie van de grauwe kiekendief tegen predatie van het nest is verbergen in grote velden niet een monotone en vrij dichte begroeiing.

Figuur 4. Verspreiding van de grauwe kiekendief in Nederland in 2000. Bron: SOVON Vogelonderzoek Nederland.

Vanaf 1992 wordt de voedselkeuze van de grauwe kiekendief gemonitord (zie Koks et al. 1994). Uit dit onderzoek is gebleken dat de veldmuis in piekjaren de absolute nummer één prooi is voor de grauwe kiekendief (Koks & Visser, 2000a).

De veldmuis is een bewoner van open terreinen, met name cultuurland. In intensief gebruikte akkers en graslanden komen heel weinig veldmuizen voor. Veldmuispopulaties vertonen duidelijke dichtheidsfluctuaties; elke drie jaar is er een veldmuizen daljaar, daarna een jaar waarin de aantallen toenemen en vervolgens een topjaar. Op braak gelegde percelen akkerland in grootschalige, open landschappen ontwikkelen zich grote populaties veldmuizen. In kleinschalige landschappen gebeurt dit meestal niet. De huidige braaklegging is over het algemeen eenjarige grasbraak, een vorm van zogenoemde "groene braak"

*Muizenholen in luzerneakker
(Foto Henk Heemsbergen, EC-LNV)*

13

krachtens de Regeling EU-steunverlening akkerbouwgewassen. Deze eenjarige braak is minder gunstig voor veldmuizen dan de meerjarige grasbraak.

In daljaren van de veldmuis eten de kiekendieven veel akkervogels, met name veldleeuwerik, graspieper en gele kwikstaart. Daarnaast kunnen insecten en eieren tot het voedselpakket behoren. Het voedsel wordt vaak op grote afstand van het nest verzameld. Mannetjes jagen veel verder van het nest dan vrouwtjes (Schipper, 1977), tot op een afstand van meer dan 17 km (Bijlsma, 1993).

*De Veldleeuwerik is een belangrijke prooi van de grauwe kiekendief in jaren met weinig veldmuizen
(Foto Hans Hut, Ten Boer)*

3 Beleidsaspecten

Internationaal

Voor de grauwe kiekendief zijn de belangrijkste internationale overeenkomsten het Verdrag inzake Biologische Diversiteit, de Conventie van Bern, de Conventie van Bonn en de EU-Vogelrichtlijn.

In 1992 heeft Nederland het **Verdrag inzake Biologische Diversiteit** ondertekend en als kader voor het nationale natuurbeleid onderschreven. Het verdrag verplicht onder andere tot het behoud van soorten en ecosystemen.

Het *Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten in hun natuurlijke leefmilieu in Europa* bekend als de **Conventie van Bern**, richt zich op de bescherming van de Europese flora en fauna, met name van die soorten en leefmilieus waarvoor internationale samenwerking nodig is. De grauwe kiekendief is opgenomen in bijlage 2: streng beschermde diersoorten. Vanuit deze conventie is Nederland de verplichting aangegaan om het leefmilieu van de grauwe kiekendief te beschermen, daarbij samen te werken en erover te rapporteren.

De **Conventie van Bonn**, voluit de *Overeenkomst inzake de bescherming van trekkende diersoorten*, heeft als doel wereldwijde bescherming van trekkende soorten door middel van nadere (regionale) overeenkomsten. De grauwe kiekendief is opgenomen in bijlage 2; voor deze soorten zullen internationale overeenkomsten worden gesloten.

De voor Nederland belangrijkste internationale regelgeving voor vogels is de **EG-Vogelrichtlijn**. Deze heeft betrekking op de instandhouding van alle in het wild levende vogelsoorten op het grondgebied van de EU. De grauwe kiekendief is opgenomen in bijlage 1 van deze richtlijn. Voor deze soorten moeten op grond van artikel 4 van de Richtlijn speciale vogelbeschermingszones aangewezen worden. Nederland heeft in maart 2000 het Lauwersmeergebied als speciale beschermingszone aangewezen, onder meer voor de grauwe kiekendief. De broedgebieden in agrarische gebieden zijn niet aangewezen. Een soortgerichte aanpak in de vorm van dit beschermingsplan is hier een beter instrument dan aanwijzing als Vogelrichtlijngebied. Dat een gebied niet is aangewezen als speciale beschermingszone, houdt overigens niet in dat er zomaar ingrepen kunnen plaatsvinden die negatieve gevolgen kunnen hebben voor aanwezige Bijlage-I soorten (zie *Santaña arrest van Europese Hof van Justitie*).

Nationaal

In de nota '**Natuur voor mensen, mensen voor natuur**' (Ministerie van LNV, 2000) is het rijksbeleid ten aanzien van de natuur vastgelegd. Deze nota vormt het beleidskader voor onder andere het soortenbeleid. Het soortenbeleid richt zich op soorten zowel binnen als buiten de EHS en wordt gezien als een noodzakelijke aanvulling op het gebiedsbeleid. Invulling aan dit soortenbeleid wordt gegeven middels het *Meerjarenprogramma Uitvoering Soortenbeleid 2000-2004* en de daarbij horende jaarlijkse uitvoeringsprogramma's.

De grauwe kiekendief is één van de 85 prioritaire soorten waarvoor in de periode 2000-2004 landelijke maatregelen zijn vereist; voor deze soorten worden beschermingsplannen ontwikkeld. De maatregelen in het onderhavige beschermingsplan zullen vrijwel zeker een vervolg krijgen in het nog te ontwikkelen leefgebiedgerichte beschermingsplan Akkers.

18

De grauwe kiekendief is in de **Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogels in Nederland** (Lina & van Ommering, 1996) ingedeeld in de categorie 'ernstig bedreigd'.

De Flora- en Faunawet en de Natuurbeschermingswet vormen de nationale wettelijke basis voor de veiligstelling van soorten en hun leefgebieden. De Flora- en Faunawet is al wel aangenomen, maar nog niet in werking getreden. Tot die tijd geldt voor de grauwe kiekendief nog de Vogelwet.

Provinciaal

Zowel in Groningen (Nota Soortenbeleid) als in Flevoland (Nota Natuur & Landschap) is de grauwe kiekendief een provinciale aandachtsoort.

4 Doelstelling en strategie

De doelstelling van dit beschermingsplan is *het voorstellen van maatregelen die gericht zijn op de ontwikkeling en instandhouding van een duurzame populatie grauwe kiekendieven in Nederland*. Het is echter moeilijk om in termen van broedparen te zeggen hoe groot een duurzame populatie precies moet zijn. De populatie moet in ieder geval zo groot zijn dat deze ook stand houdt na een slecht muizenjaar. Daarnaast zal de populatie zich bijvoorbeeld ook moeten kunnen handhaven na een jaar met ongunstig weer, bijvoorbeeld zware regenval. Aangenomen wordt dat een populatie van 60 broedparen in piekjaren voldoende is voor het op lange termijn voortbestaan, mede gezien de relatie met de populatie in het noorden van Duitsland en het zuiden van Denemarken.

Een duurzame populatie van grauwe kiekendieven in ons land is afhankelijk van een aantal (rand)voorwaarden. Hierbij wordt aangenomen dat de grauwe kiekendief in Nederland vrijwel geen mogelijkheden meer heeft in natuurgebieden. De soort is daar inmiddels vrijwel geheel verdwenen. Allereerst dienen er voldoende geschikte broedplaatsen aanwezig te zijn. De grauwe kiekendief heeft voorkeur voor luzerne- en wintergraanakkers om in te broeden. Beschikbaarheid van broedplaatsen lijkt op dit moment geen knelpunt. Naast het uitvoeren van nestbescherming is het van vitaal belang zorg te dragen voor de beschikbaarheid van voldoende geschikt voedsel voor oude en jonge vogels. Dit betekent voorwaarden handhaven of scheppen voor de ontwikkeling van populaties van belangrijke prooidieren: muizen en bodembroedende zangvogels van het open veld, zoals veldleeuwerik en graspieper. Een voldoende areaal, bijvoorbeeld 20% aan braakliggende akkers, natuurgericht beheerde akkerranden of luzernevelden is daarom van wezenlijke betekenis.

19

Natuurgericht beheerde akkerrand (links) en luzerneakker (rechts)
(Foto Henk Heemsbergen, EC-LNV)

Na het aflopen van dit beschermingsplan zal bescherming van de grauwe kiekendief vrijwel zeker opgenomen worden in het leefgebiedgerichte beschermingsplan Akkers. De openheid van het landschap dient behouden te worden en de akkerbouw zal gehandhaafd moeten worden. De hierbij horende strategie zal in 2004 aan de orde komen in het beschermingsplan Akkers.

De doelstelling van dit plan is in hoofdstuk 6 in maatregelen uitgewerkt. In hoofdstuk 7 is beschreven op welke wijze en door wie de maatregelen uitgevoerd dienen te worden.

5 Knelpunten

Luzerne en wintertarwe, de belangrijkste broedbiotopen, worden vaak geoogst op het moment dat er nog eieren in het nest liggen of de jongen nog niet zijn uitgevlogen. Dit geldt met name voor luzerne, dat half mei tot half juni voor de eerste keer geoogst wordt. De jongen van de grauwe kiekendief vliegen echter pas tussen half juli en half augustus uit. Van wezenlijk belang is om te voorkomen dat nesten, jongen en zelfs broedende vogels tijdens oogstwerkzaamheden sneuvelen. Nestbescherming is in graanakkers niet altijd noodzakelijk. Soms zijn de jongen al uitgevlogen vóór de graanoogst. De bescherming houdt in dat het gewas direct rondom het nest niet geoogst wordt.

Nestbescherming is gericht op het uitvliegen van jongen om een zo groot mogelijk broedsucces te garanderen. Ook in Frankrijk (Arnhem, 2000; Vande Walle, 2000), Spanje (Corbacho et al., 1997), Denemarken en Duitsland (Hölker, 1997; Krüger et al., 1999) vindt nestbescherming voor deze soort plaats teneinde een optimaal broedsucces te bevorderen (Arroyo & Bretagnolle, 2000).

Wanneer de akkers gemaaid zijn en er dus alleen nog wat gewas is blijven staan rond het nest, worden veel jongen alsnog opgegeten door vossen. Predatie in nog niet geoogste akkers komt niet veel voor, maar predatie na het sparen van het gewas rond het nest des te meer. Dit kan technisch eenvoudig opgelost worden door het plaatsen van een elektrische afrastering (Koks & Visser, 2000b). Helaas komt het ook geregeld voor dat bij de oogst gespaarde legfels of jongen door mensen worden vernietigd.

Electrische afrastering rond beschermd nest (Foto Henk Heemsbergen, EC-LNV)

In Oost-Groningen wordt de akkerbouw op dit moment deels verdrongen door melkveehouderij en intensieve veehouderij. Het Landbouw Economisch Instituut verwacht dat het relatief hoge aandeel graan in het teeltplan van akkerbouwbedrijven in Oost-Groningen zal gaan

dalen (de Vlieger & van der Sluis 2000). Het is onduidelijk hoe het verder zal gaan met de luzerneteelt. De teelt is afhankelijk van EU subsidie. Verwacht wordt dat luzerne zich zal kunnen handhaven in Oost-Groningen, maar op de langere termijn uit Flevoland zal verdwijnen. Daar wordt luzerne alleen geteeld door de BV Erf, op gronden gereserveerd voor stedelijke ontwikkeling. Dit is een tijdelijke zaak. Omdat in Flevoland nauwelijks braak wordt toegepast, ziet het er voor de grauwe kiekendief daar op termijn niet goed uit.

Voor de korte termijn, tot 2006, wordt braaklegging van graanakkers door de EU gesubsidieerd. De Europese Commissie streeft echter op de lange termijn naar vermindering van de braaklegging. Het communautaire landbouwbeleid zal sterk veranderen, zodra landen als Polen en Hongarije lid geworden zijn. Het is zeer de vraag of braaklegging dan nog gesubsidieerd zal worden. Ook de huidige EU-subsidies voor graan en luzerne zullen verminderen.

Instrumenten voor natuurgericht akkerbeheer worden nu te versnipperd ingezet. Deze zouden geconcentreerd moeten worden in de meest kansrijke gebieden.

Voor het behoud van de grauwe kiekendief is het noodzakelijk dat het landschap in Oost-Groningen en Flevoland open blijft. Zo heeft de bouw van windmolens in Westfalen delen van het broedgebied van de grauwe kiekendief ongeschikt gemaakt (Hölker pers. med.).

22

*Tarweakker in het open landschap van Oost-Groningen
(Foto Hans Hut, Ten Boer)*

6 Maatregelen

Nestbescherming

Om voor continuïteit in de nestbescherming door vrijwilligers onder burgers en boeren te zorgen dient er een financieel kader beschikbaar te zijn. Dat wil zeggen de mogelijkheid voor het geven van een vergoeding voor reiskosten van diegenen die de nesten opsporen en markeren en een vergoeding voor de boer en loonwerker die extra werk en kosten hebben aan het later oogsten van een klein deel van het gewas om de grauwe kiekendieven de gelegenheid te geven hun jongen veilig groot te brengen en uit te laten vliegen. In overleg met betrokkenen zou een redelijke vergoeding moeten worden afgesproken. Daarnaast is een budget gewenst voor de als coördinator van het veldwerk fungerende perso(o)n(en).

Nadat in de jaren 1990-1997 het vrijwilligerswerk door een aantal instanties via subsidiëring is gesteund, hebben in de jaren 1998-1999 de provincies Groningen en Flevoland de financiële basis gelegd voor de huidige op professionele leest geschoeide aanpak van het beschermingswerk. Ondanks deze steun worden er met name in de periode half mei - eind juni broedparen over het hoofd gezien die vervolgens door oogstwerkzaamheden worden vernietigd. Ook komt het jaarlijks voor dat door een overmatige belasting in het veldwerk legsels niet de juiste aandacht krijgen die ze nodig hebben waardoor deze ook mislukken.

Optimalisatie van zoek- en beschermingswerk in de periode half mei - eind juli is nodig om voldoende tijd te hebben voor het tijdig lokaliseren van broedparen en het beter begeleiden van de nestbescherming. Deze optimalisatie kan bereikt worden door meer uren voor minimaal twee gekwalificeerde personen te kunnen besteden aan het veldwerk en aan het beter aansturen van vrijwilligers.

In Groningen wordt daarnaast schrikdraad rondom de nesten van de kiekendief aangebracht om predatie door vossen te voorkomen.

Beschikbaarheid voldoende voedsel

Hoewel de grauwe kiekendief ook zonder braakliggende percelen in akkers tot broeden kan komen (voorbeeld Flevoland) is de aanwezigheid van een voldoende groot areaal aan meerjarige grasbraak in het huidige verspreidingsgebied van de Nederlandse grauwe kiekendieven zeer gewenst om een extra impuls te kunnen geven aan het behoud en verder herstel van de populatie. De bestaande braaklegregeling in de Regeling EU-steunverlening landbouwgewassen kan hiervoor worden benut. Dit kan worden gezien als een vorm van *cross compliance*, een aanvullende milieu- of natuurvoorwaarde aan de subsidiëring.

In Groningen is uit de al jaren lopende monitoring van het prooi-aanbod gebleken dat meerjarige grasbraak voor foeragerende roofvogels in de broedperiode, zoals de grauwe kiekendief, voor broedvogels

zoals kwartel en veldleeuwerik en voor overwinterende roofvogels en uilen van beduidend groter belang is dan andere vormen van braaklegging. Eenjarige grasbraak is daarbij overigens een goede tweede. Omdat de interesse voor het braakleggen afneemt zullen ook akkerfauna-beheersovereenkomsten, zoals akkerrandbeheer, moeten worden afgesloten in het huidige verspreidingsgebied van de grauwe kiekendief. De betrokken provincies moet worden gevraagd om de gebieden waar deze beheersovereenkomsten kunnen worden afgesloten zo te begrenzen, dat grauwe kiekendieven daarmee kunnen worden geholpen. Ook akkerreservaten (zie Bakker & van der Berg 2000) en extensivering van het beheer van landschapselementen als bermen, dijken en randen van vaarten en sloten, zullen voor een verscheidenheid aan organismen, waaronder ook andere Rode-Lijst soorten, een verbetering van geschikt habitat in het agrarisch gebied betekenen. Voor een optimaal resultaat is het van belang een combinatie van maatregelen (braaklegging, beheersovereenkomsten e.a.) na te streven, afgestemd op duidelijk te formuleren doelen in potentieel geschikte gebieden in de verschillende regio's.

Daarnaast is voortzetting van de monitoring van het prooi-aanbod en de voedselkeuze van de grauwe kiekendief van groot belang voor een beter inzicht in de habitateisen van de soort. Dit kan gecombineerd worden met het nestbeschermingswerk.

Voorlichting en samenwerking

Agrariërs dienen voorgelicht te worden over de mogelijkheden van akkerrandenbeheer en nestbescherming. Het mobiliseren van vrijwilligers voor het opsporen van nesten en het helpen bij de nestbescherming is van groot belang. Samenwerking met loonwerkers en grasdrogerijen als hun opdrachtgevers voor het maaien van luzerne is cruciaal.

*Overleg in het veld met luzerne-maaiër, met kleine jonge grauwe kiekendieven in de hand
(Foto Hans Hut, Ten Boer)*

Aanwezigheid broedbiotoop

Zoveel mogelijk instandhouden van teelt van graan en luzerne is van belang voor het behoud van de grauwe kiekendief. De openheid van het landschap in Oost-Groningen en in Flevoland dient behouden te worden.

Behoud broedhabitat buiten het agrarisch gebied

Naast de maatregelen in het agrarisch gebied zoals boven aangegeven is het ook van belang aandacht te schenken aan het voortbestaan van geschikt broedhabitat in natuurgebieden in Flevoland en in de Lauwersmeer, waar zich tot nu toe kleine aantallen van de grauwe kiekendief hebben weten te handhaven.

Onderzoek

Het is van groot belang voor een effectieve en efficiënte uitvoering van het beschermingsplan om meer inzicht te krijgen in de relaties van de Nederlandse populatie met populaties in Duitsland en Denemarken. Ook is meer inzicht gewenst in het gebruik van het landschap voor de grauwe kiekendief en in de schaal waarop maatregelen genomen moeten worden.

Slotbeschouwing

Alle maatregelen kunnen zowel op korte als op lange termijn worden genomen, maar nestbescherming is eerste prioriteit, omdat die direct succesvol is gebleken en de huidige nestbescherming continuïteit vereist. We zullen echter het één - nestbescherming - moeten doen en het ander - zorgen voor voldoende geschikt voedselgebied - niet moeten laten. Het lijkt thans zo dat op de korte termijn met voldoende nestbescherming de huidige zeer kleine populatie behouden kan worden.

Met het vergroten en continueren van het voedselaanbod door op grotere schaal dan thans braaklegging of overigens geschikt bouwlandgebruik te garanderen, en tevens nestbescherming te intensiveren, zal naar verwachting een geleidelijke groei van de populatie binnen bereik gebracht worden. Met een betere spreiding over de akkerbouwgebieden in ons land (en in Duitsland en Denemarken) en in meer natuurlijk habitat zoals in de Lauwersmeer, én een grotere populatie wordt het risico van calamiteiten beperkt en de duurzaamheid van het voortbestaan van de populatie vergroot.

7 Actieplan

7.1 Acties

1,4 Nestbescherming	Bescherming van de nesten tegen uitmaaien en predatie. Werk bestaat voornamelijk uit het opsporen van de nesten, mobiliseren van vrijwilligers en overleg met de boeren en loonwerkers. Inclusief materiaalkosten en vergoeding voor de boeren.
2,5 Evaluatie	Vooraf gericht op eventuele voortzetting in het beschermingsplan akkervogels.
3,6 Voorlichting	Met name gericht op boeren.
7 Monitoring voedsel	Buiten het kader van het NEM zal het voedsel van de grauwe kiekendief gemonitord worden.
8 Onderzoek luzerne-pakket	De verschillende akkerpakketten in de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer gaan nu uit van verbouw van graan. Onderzocht dient te worden of luzerne hierbij ook van belang zou kunnen zijn.
9 Monitoring	De grauwe kiekendief wordt gemonitord in het project Landelijk Soortonderzoek Broedvogels van SOVON, dat uitgevoerd wordt in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring.
10 Onderzoek	Meerjarig onderzoek naar relaties van de Nederlandse populatie met Duitsland en Denemarken en naar het gebruik van het landschap door de grauwe kiekendief. Geschatte totale kosten fl 400.000. Dit bedrag is nog niet gedekt.

7.2 Actiepunten en financieel overzicht

Nr	Omschrijving actiepunten/maatregelen	verant- woordelijk	budget	kosten per jaar in gld.					
				2000	2001	2002	2003	2004	Totaal
1.	Provincie Flevoland								
	nestbescherming	provincie	Soorten- budget	15.000	20.000	20.000	20.000	20.000	96.000
2.	evaluatie	provincie							
3.	voorlichting	LNV	DWK						
	Provincie Groningen								
4.	nestbescherming	provincie	Soorten- budget	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	250.000
5.	evaluatie	provincie							
6.	voorlichting	LNV	DWK						
7.	monitoring van voedsel	prov./LNV	Soorten- budget	30.000	30.000	30.000	30.000	30.000	150.000
	Algemeen								
8.	onderzoek mogelijkheden Luzerne- pakket in beheersregeling	prov./LNV							
9.	monitoring van de grauwe kiekendief	provincie							
10.	Onderzoek internationale relaties en landschaps- gebruik								
Totaal				96.000	100.000	100.000	100.000	1000.00	496.000

Samenvatting

Roofvogels spreken sterk tot onze verbeelding. Het zijn de “ridders” van het luchtruim. Ze staan hoog in de voedselketen en zijn daardoor kwetsbaar voor verandering in hun leefmilieu. Sommige soorten zijn gespecialiseerd op enkele prooidieren of zijn trekvogel en daardoor extra kwetsbaar. Het gaat tegenwoordig met de meeste roofvogels gelukkig weer beter in ons land! Dit geldt echter helaas niet voor de grauwe kiekendief. De soort broedt in ons land aan de noordwestelijke rand van zijn areaal. In het oosten, met name in Kazakstan, is het een echte steppebewoner. In ons land broedde de soort oorspronkelijk vooral in open (half-)natuurlijke terreinen, zoals hoogvenen, heidevelden en duinen. Tegenwoordig komt de grauwe kiekendief voornamelijk tot broeden in graanakkers en luzernevelden in open akkerbouwgebieden op de noordelijke zeelei en in Flevoland. Wintergraan en luzerne bieden in het voorjaar voldoende dekking voor de nesten. Deze broedplaatsen zijn door de vroege oogstwerkzaamheden zeer kwetsbaar. Zonder gerichte hulp van de mens redt de grauwe kiekendief het in ons land niet.

Het voedsel van de grauwe kiekendief bestaat voor het grootste deel uit veldmuizen en bodembroedende zangvogels, zoals de veldleeuwerik en de graspieper.

De grauwe kiekendief was tien jaar geleden hier bijna uitgestorven. Als gevolg van een EU maatregel werden in het begin van de jaren negentig vele duizenden ha akkerland in Groningen braak gelegd. Dit leidde tot een opbloei van een kleine populatie grauwe kiekendieven. Dankzij de inzet van vele betrokkenen wist de populatie zich te handhaven. Doel van dit beschermingsplan is het uitbreiden van de Nederlandse populatie tot een niveau van minimaal 60 broedparen. Daartoe staan ons naast het soortenbeleid verschillende middelen ter beschikking. Zo kan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer via akkerfauna-pakketten zorgen voor voldoende voedsel voor de grauwe kiekendief. Het onderdeel braaklegging van de Regeling EU-steunverlening akkerbouwgewassen leidt momenteel ook tot een goede beschikbaarheid van voedsel. Met name grasbraak is belangrijk, vanwege de rijkdom aan muizen en bodembroedende zangvogels. Voorlopig zijn maatregelen beschreven tot 2004. Allereerst is nestbescherming in wintergraan en luzernepercelen noodzakelijk.

Summary

The Montagu's Harrier (*Circus pygargus*) was almost extinct in the Netherlands about ten years ago. Formerly this harrier used to breed mostly in open natural and semi-natural landscapes, such as bogs, moors, heathlands and dunes. Nowadays the Montagu's Harrier is breeding almost exclusively in cereal and alfalfa fields. The harvest of those fields is a big menace to the nests. Without protection measures the harrier could not survive in our country.

By a EU set-aside scheme in the beginning of the nineties thousands of hectares of arable land were left fallow in the northern province of Groningen. This has caused the establishment of a breeding population of Montagu's Harriers. Because of the involvement of many people the number of breeding harriers has grown rather rapidly.

The food of the Montagu's Harrier is consisting mainly of voles and ground breeding songbirds, such as Meadow Lark and Meadow Pipit. The aim of this protection plan is to bring the population of the Montagu's Harrier in the Netherlands to a level of at least 60 pairs. Besides specific species policy there are several means to achieve this goal. The Netherlands has a financial scheme to enable farmers to manage cereal fields or field margins in a nature friendly way. This is important for the food situation of the Montagu's Harrier. The set aside part of the EU Direct Support Scheme under the Common Agricultural Policy does improve also the food supply. Especially set-aside with grass is good for voles and ground breeding songbirds. But above all for the short term the nests in the fields have to be protected.

Literatuur

- Arnhem, R.**, 2000. De Grauwe Kiekendief: een nobele herenboer. Mens en vogel 3: 162-171.
- Arroyo, B. & B. Bretagnolle**, 2000. Evaluation of the long-term effectiveness of conservation practices in Montagu's Harrier *Circus pygargus*. In: Chancellor, R.D. & B.-U. Meyburg (red.). Raptors at risk: 403-408. Hancock House, Surrey.
- Bakker, P. & A. van der Berg**, 2000. Beschermingsplan akkerplanten 2000-2004. Ministerie van LNV, Den Haag.
- Bijlsma, R.G.**, 1993. Ecologische Atlas Nederlandse roofvogels. Schuyt/ en Co, Haarlem.
- Clarke, R.**, 1996. Montagu's Harrier. Arlequin Press, Chelmsford.
- Hagemeijer, W.J.M. & M.J. Blair**, 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Poyser, London.
- Hölker, M.**, 1997. Bestand, Verbreitung und Schutz der Weissenweihe (*Circus pygargus*) in Nordrhein-Westfalen. In: Mammen, U. & M. Stubbe (red.) Jahresbericht zum Monitoring Greifvögel und Eulen Europas 9: 107-114. Martin-Luther Universität, Halle/Saale.
- Koks, B., M. Jonker & E. Visser**, 1994. Prooikeuze van Grauwe kiekendieven Oost-Groningen 1994. De Grauwe Gors 22 (4): 96-102.
- Koks B., J. van 't Hoff & I. van der Beld**, 1992. De braaklegging: laatste strohalm voor de Grauwe Kiekendief in Nederland? Limosa 65: 174-175.
- Koks, B. & K. van Scharenburg**, 1997. Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de Grauwe kiekendief! De Levende Natuur 98: 218-222.
- Koks, B. & E. Visser**, 2000a. Grauwe kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2000. De Takkeling 8: 199-210.
- Koks, B. & E. Visser**, 2000b. Predatie door Vossen *Vulpes vulpes* op broedende Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*. De Takkeling 8: 211-217.
- Krogulec J. & A.B.A. Leroux**, 1994. Breeding ecology of Montagu's Harrier on natural and reclaimed marshes in Poland and France. In: B.U. Meyburg & R.D. Chancellor (red.) Raptor Conservation Today: 151-152. Helm, Mountfield.
- Krüger, R.M., H. Klein, E. Hoh & O. Leuchs**, 1999. Die Wiesenweihe *Circus pygargus* - Brutvogel der Mainfränkischen Platten. Ornithologischer Anzeiger 38: 162-171.
- Lina, P.H.C. & G. van Ommering**, 1996. Bedreigde en kwetsbare vogels in Nederland: toelichting op de rode lijst. IKC Natuurbeheer, Wageningen.
- Ministerie van LNV**, 2000. Natuur voor mensen; mensen voor natuur. LNV, Den Haag.
- Schipper, W.J.A.**, 1973. A comparison of prey selection in sympatric harriers. Le Gerfaut 63: 17-120.

Schipper, W.J.A., 1977. Hunting in three European Harriers (*Circus*) during the breeding season. *Ardea* 65: 53-72.

Schipper, W.J.A., 1978. A comparison in breeding ecology in three european harriers *Circus*. *Ardea* 66: 53-77-102.

Tucker, G.M. & M.F. Heath, 1994. Birds in Europe: their conservation status. BirdLife International, Cambridge.

Vlieger, J.J. de & B.J. van der Sluis, 2000. Landbouw hier en nu: de feiten over het agro-complex in Noord-Nederland. LEI, Den Haag.

Wansink, D., 1996. Onderzoek naar kleine zoogdieren in het demonstratieproject natuurbraak. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Utrecht.

Zijlstra, M., 1992. Roofvogelinventarisaties in de Flevopolders, terugblik en prognose. *Limosa* 65: 78-79.

Zijlstra, M. & F. Hustings, 1992. Teloorgang van de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* als broedvogel in Nederland. *Limosa* 65: 7-18.

Walle, A. Vande, 2000. De Grauwe Kiekendief - beschermingsstrategie in Frankrijk. *Mens en Vogel* 3: 172-178.